

УДК 623.45(091)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1036-1044](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1036-1044)

Боровик Микола Олександрович кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 3, Харківський національний університет внутрішніх справ, проспект Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, тел.: (096)138-20-89, <https://orcid.org/0000-0003-0943-6735>

Цісар Євгеній Олександрович курсант факультету № 3, Харківський національний університет внутрішніх справ, проспект Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, тел.: (093) 226-34-61

ЗАГРОЗИ ЗАСТОСУВАННЯ БІОЛОГІЧНОЇ ТА ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ В ПРИЗМІ ІСТОРИЧНОГО ДИСПУТУ

Анотація. Війна в Україні актуалізувала проблему використання зброї масового знищення, зокрема біологічної та хімічної. Така зброя використовувалась у війнах в минулому. Ще 1968 року людство, розуміючи страшні наслідки хімічної та біологічної зброї, почало обговорювати заборону її використання. Для досягнення ефективного прогресу у напрямку загального та повного роззброєння під суворим та ефективним міжнародним контролем, включаючи заборону та ліквідацію всіх видів зброї масового знищення, 1993 року країни почали підписувати Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення. Також Конвенцією про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї і про їх знищення було заборонено використання біологічної зброї. Та не всі країни, що підписали дані конвенції, їх дотримуються, зокрема і росія. Тому постала необхідність проаналізувати випадки застосування такої зброї та наслідки її застосування, розробити тактику дій для збереження життя та здоров'я цивільного населення, працівників сектору безпеки та оборони, Збройних сил України.

Метою статті є висвітлення результатів історичного огляду проблеми застосування хімічної та біологічної зброї в умовах воєнного стану. Аналізуючи праці науковців щодо кримінальних правопорушень проти миру та міжнародного правопорядку визначено, що норми міжнародного кримінального права порушуються і можливість застосування країною-агресором забороненої зброї зростає. Аналіз історичних фактів використання хімічної та біологічної зброї, наслідків її застосування дає можливість розробити комплекс організаційних, інженерних, медичних та інших заходів, спрямованих на запобігання або максимально можливе ослаблення вражаючої

і руйнуючої дії зброї масового ураження з метою збереження життя, здоров'я, боєздатності і працездатності особового складу військ і населення, а також збереження військових, цивільних і природних об'єктів, тварин і матеріальних цінностей. тактику дій для захисту у разі її застосування.

У висновку наголошено на необхідності якісної підготовки підрозділів Медичних сил Збройних Сил України, закладів охорони здоров'я, працівників ДСНС та Національної поліції до захисту особового складу та населення в разі застосування хімічної та/або біологічної зброї.

Ключові слова: біологічна зброя, хімічна зброя, зброя масового знищення, воєнний стан.

Borovyk Mykola Oleksandrovyh Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Tactical and Special Physical Training, Faculty No. 3, Kharkiv National University of Internal Affairs, 27 Leva Landau Ave., Kharkiv, 61080, tel.: (096)138-20-89, <https://orcid.org/0000-0003-0943-6735>

Tsisar Yevgenii Oleksandrovyh cadet of Faculty No. 3, Kharkiv National University of Internal Affairs, 27 Leva Landau Avenue, Kharkiv, 61080, tel.: (093) 226-34-61

THREATS OF THE USE OF BIOLOGICAL AND CHEMICAL WEAPONS IN THE PRISM OF THE HISTORICAL DISCUSSION

Abstract. The war in Ukraine actualized the problem of using weapons of mass destruction, in particular biological and chemical. Such weapons have been used in wars in the past. As early as 1968, humanity, realizing the terrible consequences of chemical and biological weapons, began to discuss the prohibition of their use. In order to achieve effective progress towards general and complete disarmament under strict and effective international control, including the prohibition and elimination of all types of weapons of mass destruction, in 1993 countries began to sign the Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling, Use of Chemical Weapons and on Their Destruction. Also, the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxic Weapons and on Their Destruction prohibited the use of biological weapons. But not all countries that have signed these conventions adhere to them, including russia. Therefore, it became necessary to analyze cases of the use of such weapons and the consequences of their use, to develop action tactics to preserve the life and health of the civilian population, employees of the security and defense sector, and the Armed Forces of Ukraine.

The purpose of the article is to highlight the results of a historical review of the problem of the use of chemical and biological weapons under martial law. Analyzing the works of scientists regarding criminal offenses against peace and the

international legal order, it was determined that the norms of international criminal law are being violated and the possibility of using prohibited weapons by the aggressor country is increasing. The analysis of the historical facts of the use of chemical and biological weapons and the consequences of their use makes it possible to develop a complex of organizational, engineering, medical and other measures aimed at preventing or as much as possible weakening the impressive and destructive effect of weapons of mass destruction in order to preserve life, health, fighting capacity and operational efficiency of the personnel of the troops and the population, as well as the preservation of military, civilian and natural objects, animals and material values. tactics of actions for protection in case of its application.

The conclusion emphasizes the need for high-quality training of units of the Medical Forces of the Armed Forces of Ukraine, health care institutions, employees of the State Emergency Service and the National Police to protect personnel and the population in the event of the use of chemical and/or biological weapons.

Keywords: biological weapons, chemical weapons, weapons of mass destruction, martial law.

Постановка проблеми. Відповідно до чинних міжнародних норм, сторони, які беруть участь у збройному конфлікті, повинні дотримуватися приписів міжнародного гуманітарного права. Зокрема, це стосується зброї: можна використовувати те зброя, яке санкціоноване міжнародною спільнотою, та утримуватися від використання забороненого. За більш ніж сімдесятирічну історію розвитку сучасного міжнародного гуманітарного права створено понад десять конвенцій, які стосуються заборони використання тієї чи іншої зброї. Попри це деякі з заборонених видів зброї росія використовує під час війни з Україною. Саме тому загроза використання хімічної та біологічної зброї є загальнодержавною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі хімічна та біологічна зброя належить до зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Останнім часом у доктрині кримінального права України значно посилився науковий інтерес до системи кримінальних правопорушень проти миру та міжнародного правопорядку. Зокрема, різні погляди на систематизацію, класифікацію, відповідність міжнародно-правовим договорам, міжнародному кримінальному праву таких злочинів розглядали у своїх роботах Н. В. Акулова, О. В. Березніков, І. С. Бібік, Д. В. Бойчук, В. О. Іващенко, С. С. Косенко, Л. М. Кулик, В. О. Миронова, О. В. Шамара та багато інших науковців [1].

Метою статті є висвітлення результатів історичного огляду проблеми застосування хімічної та біологічної зброї в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Ще з доісторичних часів у військових конфліктах застосовувалися отруйні речовини. Стріли, змочені зміїною отрутою,

і зараження води – найперші приклади застосування хімічної зброї, нехай і природного походження. Давні єгиптяни, індійці, греки, римляни, китайці, монголи – всі вони відзначились у застосуванні доступної у ті часи хімічної зброї. Смола, сірка, селітра, нафта, отруйні рослини – все це використовували, щоб перемогти ворога [2].

З часом зброя вдосконалювалася. Наприклад, гарматні ядра начиняли сумішшю з подрібненої крейди, отруйного сульфиду арсену і солей міді.

Під час Тридцятирічної війни 1618-1648 років при облозі фортець активно застосовували «смердючі гранати». Їх виготовляли з перемелених рогів, копит, отруйних рослин і смоли. Вочевидь, застосування хімічної зброї було доволі масштабним, бо 27 серпня 1675 року Священна Римська імперія та Франція підписали Страсбурзьку угоду про незастосування «підступних» знарядь – першу в історії домовленість про заборону токсичних речовин [2].

Початок двадцятого століття ознаменувався Першою світовою війною. Її неофіційно називають війною хіміків, оскільки протягом усього конфлікту застосовувалася хімічна зброя – отруйні речовини найрізноманітнішої дії. Попри поширену думку, першою хімічною зброєю застосувала не Німеччина, а Франція. Її армія використала проти німецьких військ гранати зі сльозогінним етилбромоацетатом у серпні 1914 року. 22 квітня 1915 року німецькі війська застосували хлор проти французьких військ. Понад 5000 солдатів загинули, близько 10000 чоловік отримали ураження. 31 травня 1915 на Східному фронті німецькі війська атакували позиції російської Імперії під Болімовим. Випущені 264 тони суміші фосгену із хлором спричинили загибель 6 тисяч вояків. 12 липня 1917 року у битві поблизу Іпру Німеччина ввела в дію іприт.

Усього з квітня 1915 року по листопад 1918 року відбулося понад 50 німецьких газобалонних атак. У цей же період проти німецьких військ було здійснено 150 англійських і 20 французьких газо пусків. З цього моменту почався відлік масового застосування хімічних засобів боротьби воюючими державами.

Після Першої світової війни застосування хімічної зброї спробували заборонити. 7 червня 1925 року у Женеві підписали «Протокол щодо заборони використання у війні задушливих, отруйних та інших газів і бактеріологічних методів ведення війни» (Женевський протокол), який вступив у дію 8 лютого 1928 року. Першими підписантами стали США, Німеччина, Ірак та СРСР. Та цей документ не дав бажаного результату – як і раніше, усі, хто хотів, продовжували розробляти і застосовувати хімічну зброю [3].

11 серпня 1925 року на засіданні Революційної військової ради вирішили створити нову армійську структуру. 22 серпня 1925 року на базі хімічного відділу Артилерійського управління утворили Військово-хімічне управління, яке очолив Яків Фішман. Радянське керівництво прагнуло якомога швидше дати Червоній армії найпотужнішу зброю того часу – хімічну. Але військові хіміки були переважно віруючими, тому не поділяли більшовицької

установки на вдосконалення зброї. Тепер їм на зміну прийшла людина, не обтяжена жодними морально-етичними і релігійними принципами. Вже в 1929 році Фішман представив міркування щодо застосування отруйних газів в районі конфлікту на Китайсько-Східній залізниці. Почали проводитись досліді на людях, нарощувалися випробування нових видів і типів отруйних речовин та засобів їх застосування. З 1933 року навчання Червоної Армії проводились із застосуванням вже справжньої хімічної зброї [2].

Були створені хімічні полки, бойові хімічні машини, хімічні танки, хімічні танкові бригади, хімічна авіабригада. Також були розроблені нові отруйні речовини, нові методи їх застосування. З ініціативи Фішмана детально відпрацьована концепція зараження місцевості противника. На замовлення чекістів під особистим контролем Якова Фішмана створили і спец боєприпаси для диверсій, зокрема для індивідуального терору. Проте 5 червня 1937 року ентузіазм Фішмана був зупинений, його заарештували. Але оскільки всі спеціалісти в цій сфері були розстріляні, а Фішман знав в цій сфері практично все, в ув'язненні він продовжував працювати за фахом – очолював Особливе технічне бюро при НКВС [2].

Під час Другої світової хімічна зброя застосовувалась відносно рідко. Небажання Третього Райху масштабно використовувати хімічну зброю пов'язують із Адольфом Гітлером, який під час Першої світової війни зазнав отруєння іпритом і не хотів повторення таких методів. Японська імперія так само володіла хімічною зброєю. За час війни вона виробила 8 тисяч тон отрут. Ці запаси здебільшого використовувались на території Китаю, від них загинуло близько 80 тисяч людей.

Першим з часів Другої світової масштабним конфліктом із застосуванням хімічної зброї стала Громадянська війна у Північному Ємені. У період з 1963 по 1967 роки проти прибічників єменського імама єгипетськими військами застосовувались хлороацетофенон, іприт, фосген та нервово-паралітичні речовини. Ці військові дії Єгипет проводив, незважаючи на підписану ним Женевську конвенцію.

Наступним значним конфліктом з використанням хімічної зброї стала ірано-іракська війна 1980-1988 років, де отруйні речовини застосовувались Іраком. Ірак також був підписантом Женевської конвенції, проте не дотримувався її.

Історія також багата прикладами застосування біологічно вражаючих агентів. Ще з прадавніх часів, переважно у військових цілях, з метою розширення володінь, масштабно використовувались хвороби для нанесення шкоди противнику. У Біблійній книзі «Вихід» описано, як в часи фараона Рамзесу II Мойсей посилав на єгиптян жаб, комах, мушні, викликаючи у людей та худоби запалення з наривами і виразками (очевидно, віспу, чуму, сип, сибірку тощо) [4].

У самому підступному способі застосування бактеріологічної зброї традиційно звинувачують іспанських конкістадорів, які скористалися повною відсутністю імунітету корінних жителів Америки до віспи. Європейці подарували індіанцям ковдри, якими вкривали своїх хворих. В результаті за найскромнішими підрахунками загинуло менше трьох мільйонів чоловік.

У роки Першої Світової війни біологічну зброю неодноразово використовували Німеччина і Франція, заражаючи коней і велику рогату худобу сапом та сибірською виразкою і переганяючи стада хворих тварин на бік противника. Також існує інформація про те, що в цей же час Німеччина намагалася заразити італійців холерою, поширити чуму в місті Санкт-Петербург, а також використовувала проти Великобританії бактеріологічні авіаційні боеприпаси [5].

У 1925 році в Женеві представниками сорока восьми держав було підписано «Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і бактеріологічних засобів» [3]. США і Японія утрималися. Тому вже в 1935-1936 роках за наказом японського імператора Хірохіто на території окупованої Маньчжурії були створені лабораторії, призначені для підготовки бактеріологічної зброї.

У 1940 році на китайське місто Нінбо японці скинули бомбу, начинену блохами – рознощиками чуми. «Чорна смерть» не забарилася знищити значну частину мирного населення міста. У 1942 році були заражені тифом і випущені з таборів сотні китайських військовополонених.

У 1952 році в ході Корейської війни США застосовували бактеріологічну зброю. На даний момент відомо як мінімум 169 випадків. Засоби доставки були найсучасніші – авіабомби.

У 1997 році було порушено 74 кримінальні справи, пов'язані із загрозою застосування біологічної зброї. У 2001 році США зазнали несподіваного біологічного нападу з використанням спор сибірки [4].

У подальшому розвиток біологічної зброї не припинявся, більш того інтенсивність цих досліджень зростає.

На сьогоднішній день найбільш відомими можна вважати чотири стратегії застосування біологічної зброї: масовану, приховану, локальну, гібридну. Стратегія масованого застосування біологічної зброї – це крайній крок, на який може піти держава в разі наявності загрози, що ставить під питання сам факт її існування. У разі такого застосування у противника не буде достатньо ресурсів та засобів для своєчасного захисту. Способи застосування – від ракет і артилерії до авіації, включаючи масоване застосування дронів-камікадзе. Приховане застосування біологічної зброї має на меті не стільки знищити супротивника, стільки нанести йому максимальний фінансовий збиток з метою подальшого нав'язування йому своїх певних умов. В такому разі застосування біологічної зброї буде маскуватися під звичайну епідемію, що виникне в одному або кількох осередках всередині країни-супротивника.

Така стратегія реалізується за допомогою спеціальних служб. Локальне застосування біологічної зброї найчастіше має на меті перевірку ефективності того або іншого варіанту біологічної зброї в реальних умовах. Зброя не обов'язково може бути смертельною. Може стояти задача виведення з ладу супротивника на певний час. Спосіб застосування – за допомогою диверсійно-розвідувальних груп. Гібридна стратегія застосування біологічної зброї має на меті «попередити» противника, знизити його активність, досягти певних тактичних успіхів в ході ведення бойових дій. Передбачається, що зброя буде застосована руками третьої сторони («повстанців», терористів, «партизан», тощо), яка, можливо, не буде про характер цієї зброї поінформована.

Одним з найбільш ймовірних сценаріїв застосування країною-агресором біологічної зброї в умовах війни з Україною може бути гібридна стратегія. Вона може передбачати сценарій імітації застосування біологічної зброї, який буде видано за факт застосування такої зброї з боку українських військ. Метою реалізації такого сценарію може бути не стільки ураження особового складу української армії, скільки роздування паніки серед населення та розповсюдження недовіри до українських військовослужбовців. Цей сценарій також матиме на меті підготувати думку громадян України та світової спільноти до запуску в майбутньому будь-якого (крім масованого) сценаріїв застосування росією біологічної зброї проти нашої держави.

Крім того, з початку широкомасштабної війни країна-агресор здійснила в Україні 626 хімічних атак. Щодня фіксується до 10 випадків застосування хімічних речовин. Про це служба зв'язків з громадськістю Командування Сил підтримки Збройних сил України повідомляє у Фейсбуці. Зазначається, що найчастіше ворог використовує гранати, такі як К-51, РГР, які скидає з БПЛА. Проте застосовуються і саморобні вибухові пристрої, споряджені речовинами подразнювальної дії. А також здійснюються артилерійські обстріли снарядами із вмістом хімічно небезпечних речовин.

11 квітня 2022 року за словами військових «Азову» російська армія за допомогою безпілотного літального апарата розпорошила невстановлену отруйну речовину в Маріуполі. Командир полку Андрій Білецький у відео зверненні повідомив про «чітко виражені ознаки отруєння хімічними речовинами», про те що постраждали задихалися й втрачали рівновагу. А вже 13 квітня за інформацією американської телерадіоорганізації «Голос Америки» «російське посольство в Єгипті опублікувало у Твіттері відео, на якому сільськогосподарські безпілотники видаються за військові апарати, які нібито розпорошують отруйні речовини». Вони, начебто, використовуються українськими військами для розпилення отруйних хімікатів на російських військовослужбовців та мирних українців.

14 грудня 2023 року було виявлено застосування нового типу спеціальних газових гранат РГ-ВО з вмістом хімічної речовини CS – хлорацетофенон –

речовину задушливої дії, заборонену Женевським протоколом про застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів. Неодноразово окупанти використовували заборонену хімічну зброю на Донбасі – аерозольні гранати «К-51». Про це повідомляють Військово-Морські сили ЗСУ. Хлорпікринові гранати російські військові скидають на позиції ЗСУ із дронів. Відомо, що пари хлорпікрину мають сильну сльозогінну дію. У високих концентраціях – задушливу. Конвенція ОЗХО забороняє військове застосування цієї речовини. Росія є однією з країн, яка офіційно оголосила про володіння хімічною зброєю.

Понад 36 випадків застосування небезпечних хімічних речовин було задокументовано і направлено для проведення слідчих дій у рамках кримінального провадження групами радіаційної, хімічної, біологічної розвідки зі складу військових частин Командування Сил підтримки спільно зі Службою безпеки України.

Варто наголосити, що застосування боєприпасів, подразнювальна дія яких не дає військовослужбовцям ефективно чинити опір чи вести вогонь, вкотре демонструє, що російська федерація не дотримується правил та звичаїв ведення війни.

Незважаючи на те що в наш час ведеться активна боротьба більшості країн по ліквідації зброї масового ураження, положення залишається складним і непередбаченим. Росія постійно порушує правила війни і застосовує по наших позиціях, і навіть по цивільному населенню, заборонену зброю: пастки, протипіхотні міни, запалювальні боєприпаси, ручні гранати із забороненими хімічними речовинами. Тому має застосовуватись комплекс організаційних, інженерних, медичних та інших заходів, спрямованих на запобігання або максимально можливе ослаблення вражаючої і руйнуючої дії зброї масового ураження з метою збереження життя, здоров'я, боєздатності і працездатності особового складу військ і населення, а також збереження військових, цивільних і природних об'єктів, тварин і матеріальних цінностей.

Висновки. Зважаючи на те, що росія не дотримується правил і звичаїв ведення війни і застосовує заборонену зброю, має бути забезпечений захист військ та цивільного населення від такої зброї. Для отримання даних щодо застосування біологічної чи хімічної зброї агресором повинна проводитись бактеріологічна та хімічна розвідки. Шляхом прогнозування (теоретичних розрахунків) наслідків нападу визначаються приблизні втрати особового складу, матеріальних засобів, можливі зони зараження, характер і обсяг робіт з усунення наслідків нападу. Також важлива якісна підготовка підрозділів Медичних сил Збройних Сил України, закладів охорони здоров'я, працівників ДСНС та Національної поліції до захисту особового складу та населення в разі застосування хімічної та/або біологічної зброї, знання алгоритму та тактики дій на випадок застосування такої зброї країною-агресором.

Література:

1. Шамсутдінов О. В. Кримінально-правова характеристика зброї масового знищення як конструктивної об'єктивної ознаки складу Кримінального правопорушення (статті 439, 440 КК України). *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 189-201
2. Бойова хімія – від найдавніших часів до сьогодні. *Національний університет біоресурсів і природокористування України* : веб-сайт. URL:<https://nubip.edu.ua/node/126500>
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики прогнозування наслідків вилу (викиду) небезпечних хімічних речовин під час аварій на хімічно небезпечних об'єктах і транспорті» від 14 травня 2020 р. за № 440/34723. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-01#Text> (дата звернення 16.05.2022).
4. Кравчук М. Ю. Застосування біологічної зброї від минулого до сучасності: історико-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 2(49). С. 78-80
5. Науковий вісник ТЕХНОКРАТ / <http://technocrat.org.ua/02.12.2012/>

References:

1. Shamstudinov O. V. (2022). Kriminalno-pravova harakterystyka zbroi masovogo znyshchennia yak konstruktyvnoi obiektyvnoi oznaky skladu Kryminalnogo pravoporushennia (st. 439, 440 KK Ukrainy) [Criminal law characteristics of weapons of mass destruction as a constructive objective feature of the composition of a criminal offense (Articles 439, 440 of the Criminal Code of Ukraine).] *Pravo i bezpeka - Law and security*, 2 (85). 189-201. [in Ukrainian].
2. Boiova himiia – vid yaidavnishyh chasiv do siogodni [Combat chemistry – from ancient times to today]. *Nacionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy - National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine*. Retrieved from URL: <https://nubip.edu.ua/node/126500> [in Ukrainian].
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Metodyky prognozuvannia naslidkiv vylyvu (vykydu) nebezpechnyh himichnyh rehovyn pid chas avarii na himichno nebezpechnyh obiekтах i transporti [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Methodology for Forecasting the Consequences of the Spill (release) of Hazardous Chemical Substances During Accidents at Chemically Hazardous Facilities and Transport] (2020, May 14) Retrieved from URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-01#Text> [in Ukrainian].
4. Kravchuk M. Yu. (2023). Zastosuvannia biologichnoi zbroi vid mynulogo do suchasnosti : istoryko-pravovy aspekt [The use of biological weapons from the past to the present: a historical and legal aspect]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Carpathian Legal Gazette*, 2(49). 78-80. [in Ukrainian].
5. Naukovyi visnyk TEXNOKPAT. [Scientific Bulletin TEXNOKPAT]. Retrieved from <http://technocrat.org.ua/02.12.2012/> [in Ukrainian].